

აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოს და სომხეთის ისტორიის მოწაფეები

ბატონებო!

შესავალ ლექციას ჩვეულებრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ხოლმე: იგი თვითოეულ ახალგაზრდა სწავლულს, რომელიც უნივერსიტეტში ერთერთ კათედრის წარმომადგენელად გამოდის, სამეცნიერო საზოგადო პროგრამის გამომხატველია, ამასთანავე იგი იმ მიმართულების დამახასიათებელია, რომელსაც ადგია თავის სპეციალურ საგანში, რომელიც მის სამეცნიერო მოღვაწეობის მიმართულების არსებითი დამახასიათებელი იქნება.

დიახაც რომ შესავალ ლექციას სწორედ ასეთი განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, მაგრამ გულახდილად გამოგიტყდებით, რომ ამ გვარ საზოგადო მიმართულების გამომხატველ ლექციის წაკითხვა მეცნიერების ისეთ დარგის შესახებ, როგორც საქართველოსა და სომხეთის ისტორიაა, მეტად ძნელ და უმადურ ტვირთს წარმოადგენს: აღმოსავლეთის წარსულის და განსაკუთრებით საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის სამეცნიერო შესწავლას დიდი ხანი არ არის რაც შეუდგენენ მკვლევარნი; გასაკვირველიც არა არის რა, რომ აღმოსავლეთის ისტორიკოსებმა ჯერჯერობით ვერ შეჰქმნეს განსაკუთრებული ახალი მიმართულება, ვერ შესცვალეს არსებითად ის თანამედროვე შეხედულება, რომელსაც ჩვენ დასავლეთის ისტორიის მკვლევარები გვითავაზებენ ხოლმე. ამის გამო აღმოსავლეთის ხალხთა წარსულის შემსწავლელის ერთად ერთი ხელმძღვანელი უნდა ისტორიის ფილოსოფია ყოფილიყო, მეცნიერების დარგი, რომელიც ეგრეთწოდებულ საისტორიო კანონების, საზოგადოებრივ ცხოვრების წარმატებასა და სხვა კიდევ მრავალ ძირითად კითხვებს იკვლევს. მაგრამ აქაც იმედი უცრუედება აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიკოსს, იმიტომ, რომ ისტორიის ფილოსოფიის მკვლევარნი თავიანთ თხზულებებში აღმოსავლეთს თითქ-

---

¹ შესავალი ლექცია, წაკითხული ივ. ჭავჭავაძის მიერ პეტერბურგის უნივერსიტეტში 1902 წლის 18 ნოემბერს, როდესაც მან მოიპოვა პრივატ-დოცენტის წოდება და პირველად შეუდგა „საქართველოს ისტორიის კურსის“ კითხვას. იბეჭდება პირველად.

მის არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ ხოლმე და საზოგადოდ ჩვეულებრივ აზრებს იმეორებენ ხოლმე. აღმოსავლეთის ასე უყურადღებოდ დატოვებისა და აბუჩად აგდების მიზეზი ერთის მხრით ის არის, რომ აღმოსავლეთის ისტორია ჭერჭერობით ხეირიანად არ არის შესწავლილი, მეორეს მხრით და განსაკუთრებით ის გარემოება, რომ იმ მეცნიერებს, რომელნიც მსოფლიო ისტორიისა და ისტორიის ფილოსოფიის შესახებ თხზულებებსა წერენ, თითქმის ყველას დასავლეთის ხალხთა წარსული აქვთ ხოლმე მხოლოდ სპეციალურად შესწავლილი; ევროპის ხალხთა ისტორიის კვლევით გატაცებული და გათამამებული, ეს მეცნიერები ეჭვის თვალით უცქერიან, ათვალისწინებული ჰყავთ აღმოსავლეთი: მართო აზიის ხალხების წარსულს კი არა, თვით იმ ევროპის ხალხების ისტორიასაც, რომელნიც დასავლეთის კულტურაზე მოწყვეტილი იყვნენ, ამგვარისავე ეჭვის თვალით უცქეროდნენ: ამ ცამეტი წლის წინათ, ბატონებო, თვით გერმანიაში, ამ მეცნიერების დედაბუდეში, სპეციალისტები იძულებული იყვნენ დაემტკიცებინათ დანარჩენ მეცნიერებისათვის, რომ ბიზანტიოლოგიას აქვს უფლება არსებობისა, როგორც მეცნიერებას¹. ეს მეტად დამახასიათებელი გახლავთ ყოველმემათხვევაში იმ აკვიატებულ, აჩემებულ აზრ-შეხედულებათა დასასურათებლად, რომელნიც ამას წინათაც ბატონობდნენ ჩვენს დისციპლინაში. თუ ბიზანტიოლოგიამ უკვე შესძლო მოეპოვებინა თავისი უფლებანი, სამაგიეროდ დღესაც ცოტანი როდი არიან ისეთი ისტორიკოსები, რომელნიც აღმოსავლეთის წარსულის შესწავლას მაღლიდან დასცქერიან და ამავე დროს ამგვარ სკეპტიკურ დამოკიდებულება-განწყობილებას აღმოსავლეთის ისტორიის მნიშვნელობის მიმართ მხარს უჭერენ და იზიარებენ. საოცარია, რომ ისტორიის ფილოსოფიის დარგის თხზულებებში ასეთი საბუთიანობა და მოსაზრებანი უხვად არის მიმობნეული და სწორედ ამიტომ მათ ენიჭებათ ავტორიტეტობის ხასიათი.

ცნობილია, რომ მეცნიერებაში ჰიპოთეზები, რომელნიც არას დროს არა გვკლებია, ყოველ დისციპლინას უეჭველად დიდ სამსახურს უწევენ, მაგრამ ამავე დროს ხშირად ხდება, რომ ჰიპოთეზის მოჩვენებითი სიმწყობრე და წარმტაცი მკაფიოობა თვალსა სჭრის და სინამდვილეს აბუნდოვანებს; ჰიპოთეზას უკვე იმდენად ეთვისებია, რომ იგი თეორიისა და თითქმის კანონის სახესაც კი იღებს. მსგავსი ჰიპოთეზები მხოლოდ აფერხებენ მეცნიერების წინსვლას და ამყარებენ ერთგვარობას, შაბლონს.

ისტორიის ფილოსოფიაში მოიპოვება რამდენიმე ასეთი ჰიპოთეზა, საქმის შემაფერხებელი და ნამდვილ მოკლენათა დამაბუნდოვანებელი. ერთი მათგანი და, შეიძლება ითქვას, მთავართაგანი გახლავთ რასის ანუ მოდგმის თავისებურებათა და რასის სულის ანუ რაობის განსაზღვრა. კაცობრიობის სამ დიდ მოდგმად: ინდოევროპულ, სემიტურ და მონღოლურ მოდგმად დანაწილება მოითხოვდა იმ სულიერი გამასხვავებელი ნიშნების დადგენას, რომელნიც ზემოხსენებული სამი ჯგუფის შიშართ ყოველთვის და ყველგან მოქმედებდნენ. და აი აქ, მოდგმათა გამასხვავებელი ნიშნების გამორკვევისას, საოცარი სურათი წარმოგვიდგება: დადგენილია სხვადასხვა მოდგმისთვის ათვისების, შემოქმედებითი უნარის და გონებრივი ნიჭის გარკვეული ზღვარი და ზღუდე, დადგენილია ამ

¹ K. K r u m b a c h e r, Geschichte, V.

მოდგმათა მორწმუნეობის ხარისხი და ხასიათი, გარკვეულია ამა თუ იმ მოდგმის ხალხების ბუნებრივი, თანდაყოლილი მიდრეკილება ერთ წერტილზე გაყინვისა, უძრაობისა ან კიდევ მათი ლტოლვა-მისწრაფება პროგრესისა და სოციალური განვითარებისაკენ. გამოდის ხალხთა ბედისწერის წინდაწინვე დადგენის მსგავსი რაღაცა: ერთნი რატომღაც დაჩაგრულნი არიან განგებისაგან, მეორენი ვერა სცილდებიან საზოგადოებრივი ცხოვრების პრიმიტიულ ფორმებსა და გონებრივი განვითარების უსუსურ ყოფა-მდგომარეობას; მაშინ როდესაც ერთნი ყოველთვის გულგრილნი არიან რელიგიის მიმართ, მეორეთა ხვედრია, ბედისწერისაგან დადგენილი, შეუქმნან კაცობრიობას რელიგიები, მესამენი ბედისაგან გალაღებულ-გათამამებულნი არიან და მარტო მათ აქვთ მინიჭებული ძალა და ღონე მიაღწიონ უმაღლეს ყოველმხრივ განვითარებას.

რაკი ინდოევროპული მოდგმის მეტი ნაწილი ბინადრობს უმთავრესად ევროპაში, ხოლო კაცობრიობის დანარჩენი ჯგუფები მოსახლეობენ აღმოსავლეთში, ამიტომ ამის ძალით აღმოსავლეთის ყველა კულტურის საერთო ნიშნებად ითვლება მეტად თუ ნაკლებად ერთ წერტილზე გაყინვა, კარჩაკეტილობა, წოდებათა და კლასების უქონლობა, წოდებრივისა და კლასობრივი ბრძოლის არქონება, ერთი სიტყვით, სულიერი და სოციალური უძრაობა.

ამ აზრს ზოგიერთი აშკარად გამოთქვამს და წერს, სხვანი კი ამას მარტო გულისხმობენ, ოღონდ მათ თხრობაში იგი ცხადად გამოსჭვივის.

აღმოსავლურ, აზიურ კულტურათა გამახვავებელი ნიშნების მსგავსება დახასიათებამ ბუნებრივად უნდა აღძრას ეჭვი თუნდაც იმიტომ, რომ ამგვარ დახასიათებას იძლევიან ისეთ დროს, როცა აღმოსავლეთისა და მისი ისტორიის შესწავლა ეს-ეს არის ახლა იწყება, როცა არ მოიპოვება ყოველმხრივ ზუსტი მონაცემები ასეთი ეგებების ლამაზი და თვალწარმტაცი, გარნა მინც გაბედული და სახიფათო განზოგადებებისათვის. ეჭვს იწვევს კიდევ ის გარემოება, რომ მსგავს დახასიათებათა ავტორები თითქმის ყოველთვის არიან არაორიენტალისტი ისტორიკოსები. ბოლოს, სპეციალისტთა ორიოდ-სამიოდე მშვენიერი გამოკვლევა, რომლებიც შეეხება აღმოსავლეთის სხვადასხვა ხალხებს და სხვადასხვა ხანისას, საკმაო რაოდენობით შეიცავს ისეთ მონაცემებს, რომელნიც ზემოხსენებულ ჰიპოთეზებს ნიადაგს საგრძნობლად ურყევენ. ამიტომ არავითარი საფუძველი არ მოიპოვება იმის ვარაუდისათვის, რომ აღმოსავლეთის შემდგომი შესწავლა მსგავს ფაქტებს არ გაზრდის და არ გაამრავლებს ამრიგად ორიენტალისტი-ისტორიკოსს არ შეუძლია იხელმძღვანელოს, არ ძალუძს გაიზიაროს დიდ არსებით შესწორება-დამატებათა გარეშე ის დებულებანი, რომელნიც წამოყენებული აქვს ისტორიის ფილოსოფიას. პირიქით, მის ამოცანას სწორედ ის შეადგენს, რათა მან აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია შეისწავლოს ყოველგვარი წინდაწინვე აკვიატებულ-აჩემებულ აზრ-შეხედულებათა გარეშე და საეგებით უეჭველ მონაცემთა მიხედვით, რაც კი მოპოვებულია მეცნიერული კვლევა-ძიების გზით; მისი ამოცანაა გაარკვიოს იმ ჰიპოთეზათა სისწორე თუ მცდარობა, რაც მიღებული აქვს ისტორიის ფილოსოფიას; შეიტანოს ახალ მონაცემთა ანკარა ნაკადი, რათა უფრო მართებულად იყოს ჩამოყალიბებული ამ დისციპლინის ესა თუ ის ძირითადი საკითხები, როგორცაა დადგენა და განსაზღვრა

ეროვნებისა, რასობრივი და ნაციონალური გამასხვავებელი ნიშნებისა, სახელმწიფოსი და სხვა მისთანათა.

აღმოსავლეთის რომელიმე ხალხის ისტორიის გულდასმითი შესწავლა ნამდვილად შესძლებს მოგვცეს მრავალი საამისო ფაქტი, მაგრამ კიდევაც რომ დავჯერდეთ ჩვენი სპეციალობის ფარგლებს. შეიძლებოდა, დეტალებსა და გამოწვლილვას რომ არ გამოვეციდით. საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის მონაცემთა მიხედვითაც გვეჩვენებინა თუ სრული სიმცდარე არა, ყოველ შემთხვევაში გაზვიადება მაინც იმ დახასიათებისა, რომელიც ეძლევა აღმოსავლეთის ხალხთა კულტურას, არაინდოევროპულ მოდგმათა წარმომადგენლების თავისებურებას.

საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილების აღწერილობა, სტრაბონის მიერ მოცემული ქრ. შემდეგ პირველი საუკუნის დასაწყისში, გვიჩვენებს, რომ იბერიის მთელი სოციალური ცხოვრება მაშინ ჯერ ისევ დაფუძნებული იყო სათემო-გვაროვნულ წყობილებაზე, ეს ქვეყანა ჯერ კიდევ არ იცნობდა ჩამოყალიბებულ წოდებებს, არ არსებობდა მიწის კერძო საკუთრება, ადგილ-მამულეები საზიარო იყო გვარების მიხედვით და ყველა საქმეს განაგებდა თითოეული გვარის უფროსი კაცი. ასე იყო ქრისტეს შემდეგ პირველ საუკუნეში. იმ სიტყვათა ლინგვისტური ანალიზის გზით, რომელნიც აღნიშნავენ ნათესაურსა ან საზოგადოებრივ ურთიერთობას, არის შესაძლებლობა აღვადგინოთ სურათი უფრო ძველი, ადრინდელი წყობილებისა. VI საუკუნის დამდეგისათვის მკვლევარს საქართველოში საქმე აქვს უკვე ფეოდალურ წყობილებასთან, იგი უკვე მკვეთრად არის ცხოვრებაში ასახული და მას გარკვეულ იერს აძლევს. რაღაც ოთხი, ხუთი საუკუნის მანძილზე მოხდა საქართველოს სოციალური წყობილების ასეთი რთული ევოლუცია, მერვე საუკუნისათვის ფეოდალიზაცია უკვე სავსებით მომთავრებულა. ამავე დროს გამოდის და განმტკიცებას იწყებს მეფის ხელისუფლება, თვითონ იგიც ფეოდალურ პრინციპზეა დაფუძნებული; მაგრამ რაც უფრო მეტად ძლიერდება ის, მით უფრო მეტი და ხშირია შეჯახება გვაროვნულ არისტოკრატასთან, დიდკაცობასთან; მარტო მასთან კი არა აქვს შეჯახება, სასულიერო წოდებაც, ეკლესიის წარმომადგენლებიც, — ეკლესიაშიც აითვისა ფეოდალური დაწესებულებანი. — არა ერთხელ შესჯახებიან მთავრობას.

ახლად აღმოჩენილი „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისაჲ“ გვიჩვენებს, თუ როგორ ენერგიულად, შეთანხმებით და მწყობრად იცოდნენ ბრძოლა სასულიერო პირებმა, როცა მთავრობა მათ უფლებებს თრგუნავდა. საკმარისია ამ ცხოვრებიდან მარტო ერთი ადგილის წაკითხვა, რათა დავრწმუნდეთ, როგორ მტკიცედ და დარაზმულად მოქმედებდა სასულიერო წოდება, თუ კი საქმე შეეხებოდა მათ კომპეტენციას და უმაღლესი ხელისუფლება განიზრახავდა ეკლესიის საქმეებში ჩარევას. არა მარტო მოქმედებით, ხმის მიცემით ან სხვა რაიმე საშუალებით, არამედ თეორიულადაც, უფლებრივი თვალსაზრისით იცოდნენ სასულიერო ძალაუფლებისა და ეკლესიის წარმომადგენელთა დამოუკიდებლობის დაცვა საერო ხელისუფლებისაგან. აი, მაგალითად, რა გაბედულებით და რწმენით ამტკიცებდა გრიგოლ ხანძთელი სასულიერო ხელისუფლების უპირველესობას და უპირატესობას საერო ხელისუფლების წინაშე. სამღვდლო დასის

მთავრობაზე დამოუკიდებლობას. იმ მფლობელთა მოქმედების უსამართლობა-უკანონობას, რომელნიც, ბიზანტიის ზოგიერთი იმპერატორის მსგავსად. წარ-ტაცებდნენ ხოლმე საეკლესიო კრებათა და ეკლესიის უმაღლეს მღვდელმთავარ-თა უფლებებს.

„პოი ქელმწიფეო, — უთხრა გრიგოლმა გვარამს. — ეჲე უწყოდე, რამეთუ პირველთა წმიდათა მათ მამათა შეკრებასა ეპისკოპოსთა და წინამძღუართა წესისათა მონაზონთა თანა იყვნეს პირველნი მორწმუნენი მეფენი, არა თუ მათ თანა შჯულის მოძღურებასა იკადრებდეს, არამედ შჯულის გამოძიებასა მათსა იკითხიან და ითხოიან სიტყვსა გამოცხადებაჲ, რამეთუ მათ მიერ ისწავებდეს მცნებათა ღმრთისათა და მოწამედ იყვნეს თქმულთა მათთა და წმიდათა მოციქულთა და ღირსთა მათ მღვდელთ-მოძღუართაგან განსაზღვრებულსა კანონსა შინა არავე ბრძანებულ არს ერის კაცისაჲ, ვითარმცა ეპისკოპოსთა და წესისა წინამძღუართა მამათა განსაგებელისა შჯულის მოძღურებასა იკადრებდა გინა ახალ-სახიობასა მოიღებდა. დაღაცათუ სამართლად საგონებელ იყოს, არამედ შჯულისა და მღვდელთ-მოძღუართა შეურაცხებაჲ არს“¹.

კრებაზე დამსწრე მთელი სამღვდლოება, მიუხედავად დიდი უთანხმოებისა და მრავალი მათგანის ერთმანეთში მტრობისა, იზიარებდა ასეთ აზრს; ამ ფაქტშიაც მოჩანს წოდებრივი ერთსულოვნება, სოლიდარობა.

ქართველი სამღვდლოების კორპორაციული მოქმედების მეორე არა ნაკლებ მკაფიო მაგალითს გვაძლევს მეთორმეტე საუკუნე, როცა სასულიერო წოდებამ ისარგებლა დემნას, გიორგი III-ის ძმისწულის, აჯანყების მარცხით და მთავრობას კოლექტიური წარდგინება მიართვა, რათა ეკლესია საქართველოში მთლიანად განთავისუფლებული ყოფილიყო სახელმწიფო გადასახადებისაგან; და სამღვდლოებამ თავის წადილს მიაღწია კიდეც². რაკი საამისოდ დრო მარჯვედ იყო შერჩეული. ტაქტიკაც სწორი აღმოჩნდა, რათა მთავრობა და ფეოდალური დიდკაცობა აეძულებინა დამორჩილებოდნენ მის მოთხოვნას.

ხოლო ერთი საუკუნით უფრო გვიან საქართველოს სამღვდლოებამ მიმართა უფრო ძალუმ ზომას, გაბედა უკიდურესი ნაბიჯის გადადგმა. ეკლესიის მღვდელმთავართა სასულიერო კრებამ მეფესა და მმართველ წრეებს გაუგზავნა მრისხანე ულტიმატუმი: „თუ ღმერთი გურისხავს, — სწერდნენ კრების მონაწილენი მეფეს, — და ესე. რაც გვკადრებია და მოგვჭსენებია, არ დაგვეურვების ჩვენითა წესითა, რაჲცა დაგვპირებია. მისნი მქნელნი ვართ: არცა მიპრონსა განვჰქსნით, საქართველოს ეკლესიათა დაჰპბეჰდავთ. ხუცესთა დავაყენებთ წირვისა და ნათლვისა და სამკუდროთა ზიარებისაგან... აწ აქა შეყრილნი და გაუყრელნი და მომლოდენი ამისისა დაურვებისანი ყოველნივე აქა ვართ“³.

ასე იცოდნენ თავიანთი ინტერესებისა და უფლებათა დაცვა სასულიერო ზრებში. განა ეს, ბატონებო, წოდებათა ბრძოლა არ გახლავთ? აჯანყება კი არა და არც აღშფოთებისა და უკმაყოფილების აფეთქება უბად აღებული აღმოსავლურ დესპოტიზმის წინააღმდეგ, არამედ ორგანიზებული, ტაქტიკური, აწო-

¹ Н. Марр, Жизнь Григория Хандатийского [гл. XLII].

² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, I, გვ. 266, სადაც არის გიორგის საამისო ბრძანებულება.

³ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 166.

ნილ-დაწონილი ბრძოლა სასულიერო წოდებისა მთავრობასთან, — აი რა წარ-
მოესახება საქართველოს წარსულის მკვლევარს.

გარნა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ სამღვდლოე-
ბას ბრძოლა ჰქონდა მარტო სხვა წოდებებთან ანდა მთავრობასთან კი არა, იგი
ებრძოდა თავისავე წოდების უმადლეს წარმომადგენლებსაც, სახელდობრ იმათ,
ვინც არ შეესაბამებოდა ეკლესიის მწყემსის დიადსა და მაღალ იდეალს. ეს იყო
ბრძოლა სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი იდეალებისათვის, ბრძოლა სასუ-
ლიერო იერარქიის დემოკრატიული ყოფისათვის. საკმარისია დავასახელოთ გა-
მოჩენილი მოღვაწე და მსგავს იდეათათვის მებრძოლი გიორგი მთაწმიდელი და
აგრეთვე 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება, რომელმაც კანონიკუ-
რი ვზით განახორციელა იერარქიის დემოკრატიზაცია, რათა თვალსაჩინო შე-
იქმნას ის ფაქტი, რომ ეკლესია საქართველოში ინტენსიურ ცხოვრებას ეწე-
ოდა და რეფორმებსაც განიცდიდა: მეოთხე საუკუნიდან მოკიდებული მეთორ-
პეტემდე საქართველოს სამღვდლოებამ შესძლო ეკლესია ეროვნულ ინსტიტუ-
ტად გარდაექმნა, კანონიკური რეფორმები მოეხდინა და სამღვდლო დასის დე-
მოკრატიზაცია განეხორციელებინა უფრო ადრე, ვიდრე ეს გატარდა დასავლეთ
ევროპის ეკლესიაში.

გარნა ბრძოლა არ იზღუდებოდა მარტო სასულიერო წოდებით. საქართვე-
ლოს მათიანემ მრავალსაუკუნოვანი ისტორიიდან იცის უამრავი საინტერესო
ფაქტი ფეოდალ დიდკაცობის ბრძოლისა როგორც ეკლესიის მესვეურებთან,
იგი განსაკუთრებით მეფის ხელისუფლებასთან. ეს ბრძოლა წარმოებდა პოლი-
ტიკური უფლებებისთვის ცვალებადი წარმატებით ხან ერთისა და ხან მეორე
მხარის სასარგებლოდ. იგი ბრძოლა არას დროს არ დამცხრალა, ის ყოველთვის
ბიმიდინარეობდა ვიდრე საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის უკა-
ნასკნელ წლებამდე. ამ შემთხვევაშიაც ისტორიკოსთა გულდასმით შესწავლას
ძალუძს დაგვანახოს, რომ მთავრობასაც და დიდკაცობასაც მშვენივრად ჰქონდა
შეგნებული ასეთი ბრძოლის მნიშვნელობა, დაგვანახოს, რომ იგი წარმოებდა
მოფიქრებით, აწონ-დაწონვით, არსებობდა მკაფიოდ დასახული ტაქტიკა, ყო-
ველ შემთხვევაში სრული უეჭველობით საქართველოს სამეფოს ისტორიული
ცხოვრების იმ ზოგიერთ მომენტებში მაინც, რომელნიც წყაროებით კარგადაა
ცნობილი.

დავით აღმაშენებლის დიდი მნიშვნელობა ჯერ კიდევ არაა ღირსებისამებრ
დაფასებული საქართველოს ისტორიის სამეცნიერო ლიტერატურაში, არაა და-
ფასებული მიტომ, რომ მკვლევრები არ აქცევენ სათანადო ყურადღებას ამ
შესანიშნავი მონარქისა და ადმინისტრატორის მოღვაწეობის სწორედ იმ მხა-
რეს, რომელიც გამოისახა მის სისტემატურ, თანამიმდევრულ პოლიტიკაში დიდ-
კაცობის მიმართ, საქართველოს სამეფოს უმადლეს ადმინისტრაციულ მოხე-
ლეთა არისტოკრატიული წყობილების მიმართ. დავით აღმაშენებელი პირვე-
ლია, რომელიც იწყებს ორგანიზებულ ბრძოლას ფეოდალებთან. ცალკეულ
შემთხვევებში ამგვარი ბრძოლა მასზე გაცილებით ადრეც არსებობდა, მაგრამ
მსახური წოდების („მსახურეულთა“) დემოკრატიზაციის პრინციპის თანამიმ-
დევრული, სისტემატური გატარება ცხოვრებაში დავით აღმაშენებლის შემო-
ღებულია. მისმა თანამედროვე ისტორიკოსმა რამდენიმე ძვირფასი ცნობა შე-

მოგვინახა ბრძოლის მიზეზთა და ხასიათის შესახებ. მისი სიტყვებიდან შეიძლება დავინახოთ, რომ მეფემ ის ნაბიჯი, რომლის გადადგმასაც იგი ეპირებოდა, საფუძვლიანად მოიფიქრა და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მტკიცე და ძლიერი სახელმწიფოს დაარსებისათვის აუცილებლად საჭირო იყო ურჩი ფეოდალების დიდებულთა გვარების ძალის მოტეხა; ამაში ის დაწმუნდა თავისი სახელმწიფოს წარსულის შესწავლის შემდეგ, იგი ხედავდა, რომ დიდებულები ყოველთვის წინააღმდეგობას უწევდნენ მთავრობას და ლალატობდნენ თავიანთ ხელმწიფეს, როცა კი საკუთარ ძალას იგრძნობდნენ¹. საკითხის წინასწარმა შესწავლამ დავით აღმაშენებელს გაურკვია ის გზა, რომლითაც მას მართებდა სვლა. ისტორიკოსი ამბობს: „უკეთუმცა არა წერილთა მეცნიერებანი და გარდასრულთა საქმეთა შემეცნებანი და პირველ ყოფილთა მეფეთა კეთილ ძღვანებულთა ანუ ვერას წარმართებულთა შემთხვეულნი წინაგანსაკრძალვებლად და სახედ არა შემოეხუნეს და არა მოეჭმარნეს. არათუმცა ესენი ესრეთ, კუერთხი მეფობისა ესეოდენ დამაბლვებული. ესეოდენ ძნელი და ნანდვლ დიდი განსაგებელი რათა იპყრა ესრეთ ძალად, ვითარ ვერვინ სხუამან“². აქედან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელი სწავლობდა არა მარტო თავისი ქვეყნის ისტორიას, არამედ სხვა სახელმწიფოთა ისტორიებსაც და საკუთარი პოლიტიკის გატარებისას იყენებდა იმ დასკვნებს, რომელნიც მას გამოჰქონდა ამგვარი შესწავლის გზით. და აი მან გამოინახა დიდებულებთან ბრძოლის ხერხი; იგი შეიგნებს, რომ ფეოდალთა წინააღმდეგ აუცილებელია ორგანიზებული პოლიტიკის წარმოება. აუცილებელია მისი სისტემატური, თანმიმდევრული წარმოება; ამგვარი უნდა ყოფილიყო ტაქტიკა მიტომ, რომ თვითონ ფეოდალებიც ჯგუფდებოდნენ, ერთიანდებოდნენ და ურთიერთ შორის შეთანხმებით მოქმედებდნენ მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამიტომაც მისი მთავარი ამოცანა ის იყო, რომ ფეოდალებისათვის არ მიეცა საშუალება გაერთიანებისა და შეთანხმებით წინააღმდეგობის გაწევისა. სწორედ ასეც იქცეოდა დავით აღმაშენებელი ყოველთვის³. დიდძალი მოჭირავნე და მშვენივრად გაწვრთნილი ჯარით იგი თავს დაესხმოდა შეთქმულებს, სანამ ისინი მოასწრებდნენ გაერთიანებას, ანაზღუელად დაატყდებოდა თავს და გააცამტვერებდა ხოლმე.

გარნა თამარის მეფობა გვიჩვენებს, რამდენად ძლიერი იყო თანხმობა, სოლიდარობა საქართველოს ფეოდალთა წოდებაში. ამ მეფის ტახტზე ერთპიროვნულად აღსვლის პირველ წლებში მოხდა დიდგვაროვანთა წარმომადგენლების აჯანყება. ისინი შეითქვენ ერთმანეთში, ფიცი დასდეს და განუტყუადეს მთავრობას, რომ აღარა სურდათ „ძუელთა კელისუფალთა“ მორჩილება და „განმგებელთა საქმისათა“ ძალა-უფლების ქვეშ ყოფნა, „ვინათგან მათგან დაძრკვილნი და უპატიოდ დასულნი ვართ, გვარიანნი და თვით მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსასოდ გასულ ვართ უგუაროთა და უქამათგან“⁴. აჯანყებულებმა მოითხოვეს თანამდებობიდან იმ პირთა გადაყენება, ვინც გამოჩინებული გვა-

¹ ქართლის ცხოვრება, მარიამის ვარ., 329; ჭიჭინაძის გამ., 378.

² მარიამის ქართ. ცხ. 318; ზ. ჭიჭინაძის გამ., 370.

³ მარიამის ქართ. ცხ. 329; ჭიჭინაძის გამ., 378.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ჭიჭინაძის გამ., 407.

რის შვილები არ იყვნენ და უმაღლეს თანამდებობებს მიაღწიეს თავისი პირადი ღირსებისა და დამსახურების წყალობით. საქმე იმდენად სერიოზული იყო, რომ მეფე იძულებული შეიქნა მათთვის დაეთმო და აჯანყებულ დიდებულთა მოთხოვნისა და ეკლესიის მოთხოვნის (იქვე). თამარის ისტორიკოსის ერთი შესანიშნავი ფორმულა, რომელსაც იგი ხმარობს ახალ თანამდებობის პირთა დანიშვნის მოხსენების დროს, მეტად სურათოვნად გვინახავს დიდგვაროვანთა ამ გამარჯვებას მთავრობაზე, „თანადგომითა და ერთნებაობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთათა“-ო¹, ამბობს ხოლმე ჩვეულებრივად ისტორიკოსი, ესა და ეს იქმნა დანიშნული ამა და ამ თანამდებობაზეო. აშკარაა, ქართველმა დიდებულებმა იმის უფლება მოაპოვეს, რომ სამეფოში უმაღლეს საადმინისტრაციო ადგილებზე არაფერი ყოფილიყო დანიშნული მათი საამისო თანხმობის გარეშე.

აი რამდენი მნიშვნელოვანი ამბავი და რეფორმა მოხდა საქართველოში თორმეტი საუკუნის მანძილზე. სახელმწიფო ცხოვრობდა ინტენსიური ცხოვრებით და სწორედ წოდებათა ბრძოლა არის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი საქართველოს წარსულის უამრავი მოვლენისა.

სიგელ-გუჯარებისა და ერთობ საისტორიო საბუთების გულისყურით წაკითხვისას არ შეიძლება კაცმა არ შენიშნოს, რომ მეფერამეტე საუკუნეშიც კი, როდესაც მთელი საქართველო თითქოს ღონემიხდილი იყო მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში, ძლიერი მოძრაობა მიმდინარეობდა ქართველი საზოგადოების დაბალ ფენებში, გლეხთა მოძრაობა საგრძნობლად შეიმჩნეოდა.

სომხეთის ძველი ისტორიაც აგრეთვე საკმაო რაოდენობით გვაწვდის ფაქტებს იმის დასამტკიცებლად, რომ აღმოსავლეთში არსებობდა წოდებათა შორის ბრძოლა და ინტენსიური პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრება. ძლიერი გვაროვნული დიდკაცობა, ნახარაბები, მათი გამუდმებული მტრობა ურთიერთ შორის და მეფის ხელისუფლებისადმი, სანამ მას მოსპობდა სასანიანთა მთავრობა. ამ გვაროვნული დიდკაცობის მოსპობა და გაქრობა, საზოგადოებრივ ასპარეზზე ახალი გვარების გამოხვევა, ქალაქებისა და მათთან ერთად ფულიანი არისტოკრატიის არაჩვეულებრივი აღზევება, სახელმწიფოებრივი ძალების კონცენტრაცია ქალაქში, მისი ავტონომია, ქალაქ-სახელმწიფოს ანისის გაჩენა, ფულიანი არისტოკრატიის მმართველ კლასად გარდაქმნა და ეკლესიის იერარქიის აღზევება, — აი როგორი რთული ფორმები გაიარა სომხეთის საზოგადოებრივმა ცხოვრებამ, სანამ დადგებოდა მეთოთხმეტე საუკუნე.

მონასტრებისადმი ბოძებული წყალობის სიგელები და ეკლესიათა კედლებზე დაცული წარწერები, რომელნიც შეჰკრიბა სტეფანოს ორბელიანმა, საკმაოდ გვიჩვენებს, მაგალითად, იმას, თუ სომხეთში როგორი ურთიერთობა არსებობდა ეპისკოპოსთა და დიდკაცობას შორის ერთი მხრით, და გლეხებსა და ეპისკოპოსთა შორის მეორე მხრით. საბუთები გვიჩვენებენ, რომ სივნიეთის სამღვდელმთავრო კათედრა წადიერებით ცდილობდა თავის სამფლობელოთა გაზრდა-გაფართოებას; ამას იგი აღწევდა ნაწილობრივად თავად-აზნაურობის სარწმუნოებრივ გრძნობებზე ზემოქმედებით: თავად-აზნაურობის წევრები თავიანთ სულის საოხად სწირავდნენ ნაწილობრივად კეთილშენადნენ მამულებიდან;

¹ ქართ. ცხ., ჭიჭინაძის გამ., გვ. 409, 426.

ნაწილობრივად კი საეკლესიო სამფლობელო ფართოვდება, არც თუ ისე იშვი-
ათად, სყიდვის საშუალებით. ჩანს, რომ ეპისკოპოსებს ფული ჰქონდათ. ის ფა-
სები, რასაც აძლევდნენ ესენი მამულთა პატრონებს, გვიჩვენებენ, თუ რამდენად
დიდი შეძლების პატრონი უნდა ყოფილიყო სივნიეთის საეპისკოპოსო. შეწირუ-
ლობის წიგნების ზოგიერთი გამონათქვამის მიხედვით აშკარად შეიმჩნევა, რომ
ნათესავეები ყოველთვის მტრული თვალთ ეკიდებოდნენ ეკლესიისადმი მამუ-
ლების შეწირვას.

ამ ნიადაგზე გამუდმებით ჩნდებოდა მტრული ურთიერთობა ეპისკოპო-
სებსა და გვარის წევრებს შორის. მათი მიზნები დიამეტრალურად საწინააღმ-
დეგო იყო: შეწირული ადგილ-მამულის მემკვიდრეები, როცა კი მარჯვე შემთხ-
ვევა მიეცემოდათ ხოლმე, ცდილობდნენ ამა თუ იმ მიზეზით არ დაემტკიცებინ-
ათ შეწირულობის აქტები და ეკლესიისათვის ჩამოერთმიათ წინაპართაგან შე-
წირული ადგილ-მამული. მაგრამ დოკუმენტები იმასაც თვალნათლივ წარმო-
გვიდგენენ, თუ როგორი მოხერხებით იცოდნენ სასულიერო იერარქებმა მდგო-
მარეობის გამოყენება, რათა წართმეული მამულები საეპისკოპოსოს კვლავ დაბ-
რუნებოდა. იქ, სადაც პოლიტიკა და სულიერი ზეგავლენა უძლური აღმოჩნდე-
ბოდა, ფული გამოასწორებდა ხოლმე საქმეს.

სივნიეთის ეპისკოპოსთა სამეურნეო პოლიტიკა იწვევდა მათ შეხლა-შე-
ტაკებას სოფლის საზოგადოებასთანაც. ხანდახან ბრძოლა მათ შორის ათეულ
წლებით გრძელდებოდა, არა ერთხელ საქმე სისხლისღვრამდეც კი მისულა ან
კიდევ ხელჩართული ბრძოლა გამართულა; ხდებოდა საეპისკოპოსო სასახლეზე
შეიარაღებული თავდასხმა, მისი აკლება-დარბევა და განადგურებაც კი; მაინც,
ბოლოს და ბოლოს, სოფლელებს უნდა დაეთმოთ მღვდელმთავრებისათვის,
რადგანაც ესენი მოიშველიებდნენ ხოლმე საერო ხელისუფლებას და ამით ახერ-
ხებდნენ თავიანთი გაეყვანათ, ხოლო სოფლელები, მიწის პატრონები, ჰკარგავდ-
ნენ თავიანთ ნაკვეთებს. ეპისკოპოსი სომხეთში ყველას ამარცხებდა ზოგს პო-
ლიტიკით და ზოგს კიდევ ძალით, მარტო ის ძლიერდებოდა, მას ეკუთვნოდა სა-
ერო ხელისუფლებაც და სასულიეროც.

მცდარია ან კიდევ გაზვიადებულია აგრეთვე აზრი აღმოსავლეთის სულიერი
კულტურის უძრავობისა და კარჩაკეტილობისა. სხვადასხვა საკითხები — უფლე-
ბრივი, თეოლოგიური თუ ლიტერატურული — აზიურ სახელმწიფოთა წარმო-
მადგენლებს ისევე აინტერესებდათ, როგორც იმათ, ვინც გაიარა დასავლეთ ევ-
როპის შუასაუკუნეებრივი კულტურა. მეტად მრავალი ისეთი მონაცემი მოგვე-
პოვება, საიდანაც ჩანს, რომ, მაგალითად, საქართველოში ყოველი წოდება ან
მისი წარმომადგენლები ცდილობდნენ თავიანთი მდგომარეობა ან მოთხოვნი-
ლება განემტკიცებინათ უფლებრივი საბუთებით, მათ ეს აუცილებლივ საჭი-
როდ მიაჩნდათ თავიანთი საქმის მართებულობის განმტკიცებისათვის.

სამღვდლოება კანონიკური გზით იცავდა თავისი ძალაუფლების უპირა-
ტესობის იდეას საერო და თუნდაც მთავრობის ხელისუფლებასთან შედარე-
ბით; იგი ამის ძალით მოითხოვდა საეკლესიო საქმეებში სამღვდლო დასის და-
მოუკიდებლობას; ამის საბუთს წარმოადგენს ზემოხსენებული მაგალითი, ამო-
ღებული გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან.

განა კანონიკური უფლებითა და სამართლით არ იცავდა სახელოვანი სწავლული ბერი გიორგი მთაწმიდელი ანტიოქიის პატრიარქის წინაშე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიას? ეკლესიის დამოუკიდებლობა ფაქტიურად უკვე მანამდეც არსებობდა, მაგრამ კიდევ საჭირო იყო დასაბუთება ავტოკეფალიის უფლებისა.

თავის მხრივ მეფის ხელისუფლებამაც საქართველოში იცოდა დაცვა თავისი სუვერენობის ღვთაებრივი წარმოშობისა. იგი მტკიცების ჩვეულებრივ ხერხს კი არ მიმართავდა, მას ჰქონდა საკუთარი თეორია, ტრადიცია იუდეველთა მეფის დავითისგან მათი გვარის წარმომავლობისა. დავითს მეფის ხელისუფლება ღვთისაგან ჰქონდა ბოძებული, მემკვიდრეობის უფლების ძალით საქართველოს დინასტიის მეფის ხელისუფლებაც ასევე ღვთაებრივი წარმოშობისა უნდა ყოფილიყო.

თეოლოგიური და ლიტერატურული საკითხების შესწავლა უფრო მეტად განამტკიცებს იმ დებულებას, რომელსაც ვიცავთ. ცნობილია, რომ მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში საქართველოდან რომში იქმნა წარგზავნილი ერთი მღვდელი წერილით კათალიკოს-მთავარეპისკოპოსი კირონისა და სხვა სამღვდელთა სახელით იმისათვის, რომ შეეტყო რომის პაპის გრიგოლის აზრი საეკლესიო პრაქტიკის ზოგიერთ მნიშვნელოვან საჭირობებზე საკითხის შესახებ. იმისათვის, რათა გრიგოლ ხანძთელს ახლად დაარსებული მონასტრისათვის დაეწერა ტიპიკონი, მან ორი პირი გაგზავნა პალესტინასა და კონსტანტინეპოლში რათა შეესწავლათ მონასტერთა სანიმუშო კანონები და მათ შორის საუკეთესოთა ნუსხები ჩამოეტანათ სამშობლოში. რომსა და პალესტინაში მოგზაურობა ეხლაც, როცა მიმოსვლის საშუალებანი საკმაოდ განვითარებული და სრულყოფილია, ოდნავადაც არ წარმოადგენს ადვილ საქმეს. ხოლო მაშინ ამას სდევდა თან უამრავი უხერხულობა და რამდენიმე თვის შეწირვა. მაგრამ რწმენა იმისი, რომ მარტო საკუთარი არაა საკმარისი და აუცილებელი საჭიროა იმის ცოდნაც, თუ როგორა აქვთ საქმე დაყენებული სხვებს, იმდენად ძალუმი იყო, რომ არაფრად აგდებდნენ და უგულებელჰყოფდნენ უცხო ქვეყნებში შორეული მოკზაურობის ყოველგვარ სიძნელეს და უხერხულობას.

მაშინდელი განათლებული საზოგადოება, მოწინავე ფენები ყოველ შემთხვევაში დაინტერესებულნი მაინც იყვნენ, რა იყო ახალი მათი დროის მწერლობის ამა თუ იმ დარგში და ცდილობდნენ კიდევ სხვებს არ ჩამორჩენოდნენ. გიორგი მთაწმიდელი, მაგალითად, ჩქარობს ბერძნულიდან მშობლიურ ენაზე გადმოიღოს დიდი სვინაქსარი მისი გაჩენა-გამოქვეყნების უმაღლვე. როცა თვით ბიზანტიაში ის ჯერ კიდევ რამდენიმე ცალად მოიპოვებოდა. ასევე იქცევა XII საუკუნეში ეფრემ მცირეც. ერთი სიტყვით, არსებობდა მუდმივი გაცვლა-გამოცვლა, თითქმის ყველა გამოჩენილი ნაწარმოები ითარგმნებოდა მშობლიურ ენაზე და ამ თარგმანებს გატაცებით კითხულობდნენ, იცოდნენ მათი გაგება და დაფასება.

იოანე ათონელი მოგვითხრობს, თუ როგორ იყო იგი დამწუხრებული, როცა ხედავდა, რომ ზოგიერთი წიგნი, მეტად გავრცელებული საბერძნეთისა და რომის ეკლესიებში, ქართულ ენაზე ჯერ კიდევ არ იყო ნათარგმნი¹.

რასაკვირველია, შეიძლება თქვან, რომ მსგავსი გაცვლა-გამოცვლა სრულიად გასაგებია, რადგან საქმე შეეხება ქრისტიან ხალხთა ურთიერთობას, სასულიერო მწერლობის ნაწარმოებებს, მაგრამ საქმე სწორედ ისაა, რომ ისტორიული ფაქტები გვარწმუნებენ, თუ რაოდენად ძლიერი იყო ქრისტიანული საქართველოს კულტურული კავშირი არაქრისტიან, მაჰმადიან ხალხებთანაც. უკვე მარტო ის, რაც ცნობილია არაბი ისტორიკოსის გადმოცემით, რომ მეფე დავით აღმაშენებელმა საოცრად ბევრი რამ იცოდა ისლამის შესახებ და ზშირად განჯის ყადის ეკამათებოდა კიდევ ყურანის წარმოშობის თაობაზე, აი მარტო ესეც კი გვიჩვენებს, თუ რამდენად ამგვარი თეოლოგიური საკითხები, რომელნიც არც კი შეეხებოდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას ან კიდევ პირდაპირ ისლამს შეეხებოდა, აინტერესებდა იმდროინდელ საზოგადოებას, და რამდენად სახალისოდ ითვლებოდა. მისთვის ამგვარი კითხვები. ამას ამტკიცებს მეორე ფაქტიც, აბულ-ჰასან-ბეიხაკის მიერ გადმოცემული: დავით აღმაშენებლის შვილმა დემეტრე მეფემ 1148 წ. ქრ. შ. სულტანს სინჯარს რამდენიმე კითხვა გაუგზავნა არაბულ და სირიულ ენებზე და მათი პასუხები თვით ამ ცნობის ავტორის მიერ იყო შედგენილი². აქ მნიშვნელოვანი ისაა, რომ საერთოდ აზრთა მსგავსი გაზიარება თეოლოგიურ საკითხების შესახებ ქრისტიანებსა და მაჰმადიანებს შორის შესაძლებელი და მიღებული იყო.

ასეთივე კულტურული ურთიერთობა წარმოებდა წმინდა ლიტერატურულ ნიადაგზეც. სპარსეთის საერო პოეზია, მისი ფორმითა და შინაარსით მრავალფეროვანი ნაწარმოებნი, როგორც ცნობილია³, იმის ბიძგს იძლეოდნენ, რომ ქართველებს საერო ლიტერატურა გაეჩინათ. მართალია, ქართული სასულიერო პოეზიის წყალობით გამოიმუშავდა ქართული ენის სრულყოფილი ფორმები და აღზევებული სტილი, აგრეთვე პოეტური შედარებანი და ღრმა სარწმუნოებრივი ლირიზმი, სამაგიეროდ სპარსეთის საერო მუზის ზემოქმედებამ გააფართოვა სასულიერო მწერლობის ვიწრო ჩარჩოები და საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში შეიტანა ახალი ელემენტები. სპარსეთის ან არაბული მწერლობის საუკეთესო ნაწარმოებნი, როგორიცაა შაჰ-ნამე, ვისი და რამინი, ლეილა და მეჯნუნი, ქილილა და დამანა და სხვანი, ხელმისაწვდომი შეიქნა მაშინდელი ქართველი განათლებული საზოგადოებისათვის. ამის წყალობით მას შეეძლო გატაცებით ეკითხა მაჰმადიანური სამყაროს საუცხოო ქმნილებანი და ჯეროვანად დაეფასებინა მათი მშვენიერება.

XII საუკუნის დასაწყისიდან, როცა საქართველომ იწყო გაძლიერება და გამოჩენილი პოლიტიკური როლის თამაში აღმოსავლეთის სხვა ხალხთა შორის და თავის თავს თვლიდა განგებისაგან მოწოდებულად, რათა განეხორციელებინა

¹ ი. ეორდანი, ქრონიკები, I, 240—1.

² Н. Марр, Древнегруз. одписцы, 25.

³ Н. Марр, Начало и расцвет древнегрузинской светской литературы.

დიდი ქრისტიანული მონარქიის იდეა, მაშინ ლიტერატურამაც უფრო და უფრო თავისთავადი ხასიათი მიიღო და იგი ასახავდა თავისი დროის საზოგადოების რელიგიურ-პოლიტიკურ მსოფლმხედველობასა და იდეალებს. ამგვარი მიმართულების მკაფიო მაგალითად შეიძლება დასახელდეს ჩვენამდე მოღწეული შავთელისა და ჩახრუხაძის ხოტბანი. რითი-ღა აიხსნება მაჰმადიანური პოეზიისა და მსოფლმხედველობის ქრისტიანულ საქართველოზე და მის მწერლობაზე ასეთი უშუალო ზემოქმედების შესაძლებლობა? ეს აიხსნება სახელმწიფოებრივი კულტურის ერთობით. ქრისტიანობისა და ბიზანტიის მონარქიის უდიდესი გავლენის მიუხედავად, საქართველომ მრავალი საუკუნის განმავლობაში ბევრი-რამ აითვისა მაჰმადიანი ხალხების სახელმწიფოებრივი კულტურიდან, მათი პოლიტიკური მსოფლმხედველობა და საზოგადოებრივი იდეალები უცხო არ ყოფილა ქართული საზოგადოების წარმომადგენლებისათვის. სპარსეთის რომანტიკულ და ეპიკურ ნაწარმოებთა გმირების რაინდული სული და საქმე, გვაროვნული სიამაყის შეგნება და სუვერენულ ხელისუფლებასთან დამოკიდებულება-ურთიერთობა შეეხამებოდა საქართველოს ფეოდალური დიდკაცობის სულიერ განწყობილებას, ყოველივე ეს მისთვის სავსებით გასაგები იყო. მათ სთავადა რელიგია, სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი კულტურა კი ბევრ რამეში ერთნაირი იყო.

რა თქმა უნდა, ეს ერთობა უფრო თვალსაჩინო შეიქნება, როცა საკითხი ყოველმხრივ დაწვრილებით გამოიკვლევა, როცა აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა საერთაშორისო ურთიერთობის ხასიათი საკმაოდ იქნება შესწავლილ-დადგენილი. ხოლო ეს არ შეიძლება ჩვენი დისციპლინის ერთ-ერთი დარგის სპეციალისტის საქმედ იქნეს მიჩნეული. და აი, ყველა ორიენტალისტ-ისტორიკოსისათვის მეორე და საერთო ამოცანას ისიც შეადგენს, რომ შესწავლილი და დადგენილი იქნეს ის ძირითადი ფაქტორები, რომელნიც წარმოადგენენ აღმოსავლეთის ხალხთა სოციალური ცხოვრების შემაერთებელ რგოლებს, რომელთაც, მიუხედავად რასობრივი წარმოშობილობის სხვაობისა და პოლიტიკური განქრობების დაბრკოლებისა, მაინც შეჰქმნეს მათი სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი კულტურის ეგოდენ მსგავსი ნიშნები. ეს ამოცანა ყველა ორიენტალისტ-ისტორიკოსისათვის საერთო, საზიარო ამოცანად აღიარებული მიტომ შეიძლება იქნეს, რომ იმ დრომდე, სანამ საკითხი არ გაშუქდება და არ გამოიკვლევა, არავითარი ლაპარაკი არ შეიძლება იქნეს აღმოსავლეთის საერთო, ზოგად ისტორიაზე იმ გაგებით, რა გაგებაც აქვს დასავლეთ ევროპის ზოგად ისტორიას, ვინაიდან იქ არსებობენ გამაერთიანებელი ფაქტორები, იქ არსებობდა საერთო კულტურული ცხოვრება. თუ ეს ამოცანა არ იქნა შესრულებულ-გადაწყვეტილი, ისე, უამისოდ აღმოსავლეთის ისტორიაც და ეგრეთწოდებული მსოფლიო ანუ ზოგადი ისტორიაც იქნება მარტო ცალკეულ ხალხთა ან სახელმწიფოთა ისტორია, ხოლო თხრობაში ვერ იქნება გავლებული გამაერთიანებელი ლარი და ხაზი; მაშინ ვეღარ მოვუნახავთ საფუძველს ერთი მხრით ისტორიის ისეთ ტერიტორიულ დანაწილებას, როგორცაა დასავლეთის ისტორია და აღმოსავლეთის ისტორია, ხოლო მეორე მხრით ვერც იმას შევძლებთ, რომ კაცობრიობის წარსულის თხრობა სავსებით იქნეს გაერთიანებული, როგორც ამას ვხედავთ მსოფლიო ისტორიის დისციპლინაში.